

Fegyver, katonai felszerelés és lőszer a kolozsvári külkereskedelemben (1599–1637)*

A kolozsvári harmincadkönyvek¹ fegyver, katonai felszerelés és lőszer külföldre szállítását, illetve – főként – behozatalát is említik.

Nem korlátozzuk a fegyver, katonai felszerelés és lőszer szállításának bemutatását csupán az ún. tizenöt éves háború idejére. Két szempont vezet a nevezett tárgyaknak a harmincadvám városi nyilvántartása egész időszakára (1599–1637) kiterjedő megvámolása tárgyalásában. Először azt említjük meg itt is, hogy Kolozsvár – és általában a közép- és újabb kori városok – városon kívüli és külkereskedelme lényegében független az adott kor politikai mozgásaitól.² Kolozsvár kereskedő polgárai, valamint azok is, akik alkalmilag foglalkoztak kereskedéssel, a politikailag nekik kedvező körülmények között éppen úgy és oly mértékben vitték portékájukat más városokba és külföldi országokba, illetve hozták be a város piacára a keresett árut a lefizetett harmincad (városi, az áru kb. harmincad részének megfelelő vámösszeg) ellenében, mint olyankor, amikor mostoha politikai körülményekkel kellett számolniuk. A jó (pozitív) kereskedelmi mérleget és a hasznot nem okvetlenül a kereskedő polgárnak kedvező idők vagy körülmények közepette, hanem ezektől függetlenül, az egyéni hozzáértés, érvényesülés és a bel-, valamint külföldi, többé-kevésbé tartós, de kiépített kapcsolatok függvényében érték el.³ Ez a gazdaságtörténeti állapot érvényes az összes háborús időkre s ugyanakkor „békés” időszakokra is.⁴ A kolozsvári harmincadkönyvek tanulmányozásából láthatjuk, hogy a 16. század utolsó bejegyzett és levéltárilag megőrzött évében, 1599-ben, valamint a 17. század első évtizedében⁵ élénk és szerteágazó kereskedelmet folytatnak a kolozsváriak, s e kereskedelem később is virágzik, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György politikailag nyugalmasnak aligha tekinthető uralkodása alatt.

A már említett szempontok közül másodsorban feltétlenül tekintetbe kell vennünk azt, hogy a kolozsvári harmincadkönyvek fent említett időszakára legalábbis Kelet-Közép-Európában az alig szűnő háborúskodás jellemző.

Akkor, amikor az oszmán birodalom és Bécs között elterülő térségben ez idő tájt állandó volt a feszült, olykor összecsapásokban kicsúcsosodó háborús hangulat, érthető, hogy ugyancsak állandóan szükség volt a fegyver, a katonai felszerelés, a lőszer pótlására, felújítására. Jel-

* Az 1993. május 3–5-én Budapesten megtartott *A tizenöt éves háború* című ülészakon elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Buk.–Kvár 2000.

² Lásd többek között Francisc Pap: *Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII în registrele vamale* (I). ActaMN XI. 1974. 174, 177; Francisc Pap: *Comerțul baltic al Clujului în prima jumătate a secolului XVII*. ActaMP XX. 1996. 145.

³ Francisc Pap: *Negustori și capital comercial la Cluj în prima jumătate a secolului al XVII-lea*. AIIAC XXIX. 1989. 154–155.

⁴ Az idézőjel arra vonatkozik, hogy Erdélyben a 17. században sem (mint ahogy főleg korábban sem) voltak általánosan érvényes békés időszakok.

⁵ Francisc Pap–Gavrilă Goldner–Zoltán Kása: *Taxa vamală tricesimală și frecvența transporturilor la oficiul vamal din Cluj (1599–1637). Existență și întregiri*. ActaMN 34. II. 1998. 172–173, 175–182.

lemző azonban erre az európai térségre, hogy a nyugat-európai fejlődéstől⁶ eltérően a hadi technika, a felszerelés a 15. század végén kialakult szinten maradt. Az állandó készültségben lévő Török Birodalomban ekkor már kialakult a fegyverkezésnek és a hadviselésnek az a módja, amelyet továbbra is sikerrel alkalmaztak,⁷ de a fő ellenlábás Habsburg Birodalom a régi, azonos szinten maradt a fegyverkezésben.⁸ Így aztán átmenő kereskedelmükben a kolozsvári polgárok sem hoztak-vittek (ez utóbbi tevékenységgel sokkal kisebb mértékben találkozunk a fegyverzet és a hadi felszerelés tekintetében) a nyugat-európai fegyverforgatásban újonnan bevezetett hadi eszközöket – e tekintetben már megvolt az erős európai „konkurencia”⁹ –, hanem megmaradtak a kelet-közép-európai térség hagyományos szükségleteinek (egyben saját gazdasági szükségleteiknek) a pótlólagos kielégítésénél.¹⁰ Azért volt pótlólagos e gazdasági szükségletek kielégítése, mert Erdély kereskedői viszonylag csakély mennyiségben hoztak be hadi felszerelést. Ebben az időben a városok már lassanként felhagytak a céhek védelmi szerepének érvényesítésével (ne feledjük, a 16. század végén már megjelentek a zsoldos hadseregek¹¹). Különben is harmincadkönyveink rendszeres vezetésének idején a török hadsereg leginkább a tizenöt éves háborúban használta felszerelését,¹² e háború különféle küzdelmeibe vetette be a legnagyobb embertömeget is. A könnyű török fegyverzet leginkább a szűrő-vágó fegyverek tekintetében hatott a magyar (és erdélyi) fegyverzetre, s a könnyű, felsőtestre való vértzetet is a törököktől vették át.¹³

E szempontok vezetnek abban, hogy bemutatásunkat nem korlátozzuk a tizenöt éves háború éveiben – s egyáltalán a háborús vagy harcias években – harmincadolt fegyver-, felszerelés- és löszerszállítmányokra, hanem kiterjesztjük a harmincadkönyvek egész, majd négy évtizedes időszakára.

*

A kolozsvári kereskedő polgárok 1599 és 1637 között fegyvert,¹⁴ fegyverkelléket és hadi felszerelést (főleg vértzetet),¹⁵ valamint lőport és lőportartót (szarut) hoztak be a városba és vittek ki innen. Ezért 104 forint 47 denár harmincadot fizettek, s ez az összeg kb. 2593 forint 99 denár és 54 tallér kereskedelmi árnak felelt meg (lásd az 1. táblázatot).¹⁶ Amennyiben a ha-

⁶ Pierre Chaunu: *Civilizația Europei clasice*. Buc. 1989. I. 60–61, 96–111. (a harmincéves háború és az európai katonai elmélet-gyakorlat); III. 47–49. és 41–44. kép.

⁷ Aurel Decei: *Istoria imperiului otoman până la 1656*. Buc. 1978. 199.

⁸ Chaunu: *i. m.* I. 71–72.

⁹ Pl. H. Langer: *Kulturgeschichte des 30 jährigen Krieges*. Stuttgart 1978. passim; Benedykt Zientara: *Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert*. = *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650*. Köln–Wien 1971. 282–285. stb.

¹⁰ A Habsburg Birodalom fegyverellátását röviden összefoglalja Ferdinand Tremel *Die eisenproduktion auf dem steirischen Erzberg im 16. Jahrhundert* c. tanulmánya a *Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege*. Graz 1971 c. tanulmánykötetben, főleg 329–331. Egyes pénzemberek szerepére vonatkozóan lásd Othmar Pickl: *Kaufleute und Unternehmer im Wirtschaftsleben des habsburgischen Teilstaates Innerösterreich im 17. Jahrhundert*. = *Kräfte der wirtschaftl. Unternehmergestalten des Alpenraumes im 17. Jahrhundert*. Brieg 1992, főleg 153–154. Lásd még *Magyarország története*. I. Bp. 1964. 215. Erdély részvételére nézve a tizenöt éves háborúban lásd *Erdély rövid története*. Bp. 1989. 259–262; a harmincéves háborúban: *uo.* 283, 292–294.

¹¹ Erdélyi szerepükre lásd *uo.* 262.

¹² Aurel Decei: *i. m.* 199.

¹³ Johann Szendrei: *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler*. Bp. 1896. 319.

¹⁴ Tűzfegyverre, szűrő-vágó fegyverre gondolunk, valamint az elvétve megemlített „nyíl” behozatalát értjük ezen.

¹⁵ A fegyverkelléken a fegyvert tartalékoló, megőrző és működésbe helyező tárgyakat, a hadi felszerelésen (vértzet) a katona testi épségét megóvó tárgyakat (sisak, páncéling, mellvért stb) értjük.

¹⁶ A felsorolt pénznek számítási pénzt jelentenek. A harmincadhivatálnál e pénzben számítják ki az összegeket. Egy számítási (vagy magyar) forint 100 denárral volt egyenlő (lásd Huszár Lajos: *Az erdélyi pénzverés története*. = *A történeti Erdély*. Bp. 1936. 514.). A vételár összege kétfajta pénzürtéket rejt magában. Ezek közül az első az az összeg,

dikészültséghez szükséges áruhoz hozzászámítjuk a lovakat is (ez azonban nem mutat egységes képet, mert a harmincadjegyzékek nem tüntetik fel a hozott vagy a kivitt árunál azt, hogy milyen céllal szállították), idetartozna a lovakért fizetett harmincadvám is. Ezzel azonban itt nem foglalkozom, mert e szállítmányok célját illetően nincs semmilyen támpontunk.¹⁷ Ugyanúgy cselekedtem a kolozsvári harmincadjegyzékekben szereplő más, behozott vagy kivitt cikkekkel is, pl. a csizmával, fémekkel (vas, ón), késekkel, hevederrel, kapcával, tarisznyával, gyepplővel stb. A számításokból kihagytam az egy vámtételben több cikket – így tárgyunkhoz tartozó cikkeket is – feltüntető szállítmányokat, mivel ezeknek egységes harmincadvámot szabtak meg, s így nem tudni, mennyi jutott a bennünket érdeklő árucikkekre.

1. táblázat

A kolozsvári harmincadhivatalban bemutatott fegyver-, lőpor-(puskapor-), fegyverkellék- és felszerelészállítmányok

Az áru megnevezése	Harmincadösszeg (frt, denár)	Vételár (frt, denár)	(tallér)
Fegyver	49,10 ¹ / ₂	1239,16	15,00
Puskapor	10,30 ¹ / ₂	310,15	
Puskába való érc és töltés	2,35 ¹ / ₂	53,00	
Vas (szablya- és kardvas)	20,13 ¹ / ₂	527,62	
Sisak, fegyverderék, páncéling	10,60 ¹ / ₂	353,50	
Vas- és rézvessző	0,54	16,00	
Kartács (= kartecs, carteczi)	1,50	50,00	
Hüvely	0,16 ¹ / ₂	5,50	
Puskapalack	5,20	54,00	38,00
Lóding (lőporszaru)	3,10 ¹ / ₂	105,56	1,00
Szablyatársoly	1,45 ¹ / ₂	36,00	
Összesen	104,47	2750,49	54,00

Kérdés, a fenti összegekből mennyi esik az árubehozatalra s mennyi az Erdély és Partium területére vagy külföldre vitt árura. Az árubehozatal és árukivitel között fennálló különbség és az ebből következő egyenleg csak arra szolgál, hogy a fegyver, puskapor stb. terén is felbecsülhessük a fennálló (vagy hiányzó) egyensúlyt. Ha ilyen szempontból tekintjük át a rendelkezésünkre álló vámanyagot, azt tapasztaljuk, hogy a behozatal többszöröse az árukivitelnek, és pedig az arány: 104 forint 47 denár összesített vámösszegben – ez 2750 forint 49 denár és 54,00 tallér értékű kereskedelmi árnak felel meg –, 101 forint 42¹/₂ denár a behozatali vám és

amit számítási forintban és denárban vételárként adnak meg a harmincadolók, vagy pedig mi magunk számítottuk ki úgy, hogy a harmincad összegét 33-mal szoroztuk meg (a harmincadvám ugyanis minden egyes feltüntetett árucikk vételárának kb. harmincharmad része). A második pénzérték egyes vételárak tallérértéke, ezt úgy számítottuk ki, hogy először is a vámtéteket 33-mal megszoroztuk (1630 és 1636 között szállítmányozott árurol van szó, amelyenél e pontos számítás fontossá válhat, különösen több árufajta esetén), és az eredményt elosztottuk a megjelölt tallérösszeggel. A végeredmény: 1 tallér = 3,08 forint, ez jócskán meghaladja a Huszár által megállapított tallérfolyamot (1619-ben 1 forint 40 denár, 1664-től kezdve 2 forint; lásd *i. m.* 515.). Nincs kizárva, hogy a kolozsvári harmincadosok számítása mögött az a törekvés áll, hogy a tallérnak ezzel az árfolyamával hasznot hajtsanak munkaadóik, a kolozsvári magisztrátus javára.

¹⁷ Már érintettem azt, hogy fenntartásokkal kell élnünk a lőszállítmányok célját illetően, mert a kolozsváriak által szállított lovak nem kizárólag katonai rendeltetésű szállítmányt alkottak (tehát kizárólag a lovasság számára vagy pedig ágyúvontatásra szánták volna őket), hanem „polgári” rendeltetéssel is (főleg ekevontatásra) szállították a lovakat. Említésüktől mégsem lehet eltekinteni, hisz mindenképpen magukban foglalták egyik és másik célzatot is.

2652 forint 74 denár, valamint 54,00 tallér a hozott áru kereskedelmi ára, míg a kiviteli áru harmincadvámja 3 forint 04½ denár, s az ennek megfelelő kereskedelmi ár 97 forint 75 denár. Ez az arány világossá teszi, hogy a hadianyag (ezen túl az egyszerűség kedvéért ezt a gyűjtőnevet használjuk) kivitele sokszorosán elmarad a behozatal mögött. Valamivel árnyaltabb a helyzet, ha a (2. táblázatban) szereplő árufélekre bontjuk a fenti számokat. E számítás azt mutatja, hogy a kolozsvári harmincadkönyvek számvitelének majdnem négy évtizede alatt a legnagyobb harmincadvámot a behozott fegyverre, szablya- és kardvasra, puskaporra és fegyverkelekre (sisak, páncéling, fegyverderék, puskapalack, lóding) rótták ki.¹⁸ Ezzel szemben a behozott árunál sokkal kevesebb fegyvert és puskaport vittek ki Kolozsvárról, hüvelyt viszont egyáltalán nem hoztak be, csak kivittek a városból.

2. táblázat

A hadianyag behozatalának és kivitelének értéke

Az áru megnevezése	Behozatal		Kivitel	
	Harmincad (frt, denár)	Keresk. ár (frt, denár)	Harmincad (frt, denár)	Keresk. ár (frt, denár)
Fegyver	47,00½	1169,16+ tall. 15,00	2,10	70,00
Puskapor	9,52½	287,90	0,78	22,25
Puskába való érc és töltés	2,35½	53,00		
Vas (szablya- és kardvas)	20,13½	527,62		
Sisak, fegyverderék, páncéling	10,60½	353,50		
Vas- és rézvevessző	0,54	16,00		
Kartács	1,50	50,00		
Hüvely			0,16½	5,50
Puskapalack	5,20	54,00+ tall. 38,00		
Lóding	3,10½	105,56+ tall. 1,00		
Szablyatársoly	1,45½	36,00		
Összesen	101,42½	2652,74+ tall. 54,00	3,04½	97,75

Lássuk, honnan jöttek a behozott áruk, illetve hova irányultak a kivitt szállítmányok.

¹⁸ Azon áruk közé számítottuk azokat is, ahol a jelen tanulmányban feltüntetett áru másfajta árucikkkel együtt jelenik meg, s a közös harmincadvám, illetve kereskedelmi ár vonatkozik a hadicikkekre kirótt összegekre s a többiekre is. Ez a következő összegeket teszi ki:

Fegyverkellék	Vám (frt, denár)	Vételár (frt, denár)
(puskapalack, rézvevessző, kartács) más áruval együtt harmincadolva	31,28	1013,65
rézvevessző, más áruval együtt	7,3½	204,00
Összesen	38,31½	1217,65

Az együttes számítás túl magasra emeli a katonai áruk összegét, de mégsem mellőzhetjük, mert e közös szállítmányok tényszerűen katonai jellegű árut is tartalmaznak.

Ami a fegyvereket illeti, ezek sorában számszerűleg és értékben a tűzfegyver, a puska foglalja el az első helyet. Amint ezt már megjegyeztük, a fegyvernem behozatalából nem tűnik ki, hogy jobb vagy újabb típusút hoznak-e be, mint azelőtt. Ennek ellenére a behozott tűzfegyverek bizonyos változatosságot mutatnak. Érthető, hogy a harmincadolt hadianyag sorában (egy valószínű kivétellel¹⁹) nem találkozunk a nehéztűzészégre jellemző fegyverekkel. Ez utóbbiak közé soroljuk a különböző kaliberű ágyúkat, amelyek beszerzése és háborúban való használata az állam hatáskörébe tartozott,²⁰ illetve a fokozatosan zsoldos hadseregeként megszervezett haderők ellátását képezte. Ugyanez békeidőben a városi hatóságok feladata volt, ezek tulajdonába tartoztak a város védelméhez szükséges bombardák (kőhajító ágyúk), falonok (kis tábori ágyúk), tarackos ágyúk, a szakállas ágyúk (latinul sclopetus, sclopetum pogonatum, németül Hakenbüchse, franciául mousquette²¹), valamint a várfalak védelmét szolgáló másfajta fegyver. Ezekre annál is inkább szükség volt, mert a 16–17. században gyakoriak voltak a város ellen intézett támadások.²² A nehéztűzészégi, mindenképpen drága és igényes fegyver meghaladta az egyes kereskedők anyagi és szállítási lehetőségeit, s tulajdonképpen nem is tartozott rájuk. A hasznukat sem szolgálta alkalmasint az effajta kereskedés, hiszen tudomásunk szerint a kereskedők önszántukból nem álltak szakmai kapcsolatban az állammal (az erdélyi fejedelem maga választotta ki „faktorait”, ezt is az állatkereskedelemben²³). Arra törekedtek, hogy hadiárújukat is a nagyobb, forgalmasabb piacokon értékesítsék. Itt pedig legfeljebb arra számíthatnak, hogy egy-egy – főleg tehetős – vásárló szerényebb fegyvert vagy felszerelést szerez be magának, esetleg más célra, mint a csatákra, amelyekre még akkor is jobbagyparasztokat²⁴ vagy pedig egyre inkább zsoldosokat²⁵ használtak fel.

A kolozsvári harmincadhivatal hadianyagra vonatkozó, időben legrégebbi feljegyzéseit a tizenöt éves háború éveiben készítették. (Sajnos a kolozsvári levéltárból hiányzanak az 1603–1609-re vonatkozó feljegyzések,²⁶ s így a tizenöt éves háború végéig, 1606-ig terjedő harmincadbevételek sem állnak rendelkezésünkre.) Az 1599-re és 1602-re vonatkozó harmincadbevétel feljegyzései csak ún. pulhak puska behozatalát vámolják.²⁷ 1599-ben 32 pulhak puska,²⁸ 1602-ben pedig 47 puska, meghatározatlan számú sisak és fegyverderék behozataláról esik szó.²⁹ Csak az 1599-ben behozott puskáknál említik meg a vásárlás helyét, ez pedig Bécs. Különböznél meg kell jegyeznünk, hogy Bécsben ezután is csak tűzfegyvert vásároltak a kolozsváriak. Így az 1613-ban behozott pulhak mellett³⁰ s az 1619-ben megvámolt hasonló fegyveren

¹⁹ 1635. november 4-én Nagykárolyból hoznak (valószínűleg külföldről odakerült) „6 öreg szakállas puskát” (talán az ún. kanócpuskáról, muskétáról van szó). Kh, 506.

²⁰ Lásd pl. D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. I. Buc. 1967. 408.

²¹ *Magyar oklevél-szótár...* Gyűjtötte Szamota István... Szerk. Zolnai Gyula. Bp. 1902–1906. 875–876. oszl.

²² Csupán néhány példát nyújtunk, forrásunk a kor kolozsvári anyaga. Gyakori a város veszélyeztetése a 17. század első évtizedében (Mihály vajda, Basta; Székely Mózes ostromolja Kolozsvárt stb.). Lásd *Kolozsvári emlékirók 1603–1720*. A bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította Bálint József. A forrásokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Pataki József. Buk. 1990. 100, 105, 109. A második és harmadik évtizedre vonatkozó utalások is gyakoriak. Lásd *i. m.* 127–128, 152. stb.

²³ Lásd Pap Ferenc: *A kolozsváriak marhakereskedése a XVI. század végén és a XVII. század első felében*. = *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár 1999. 459.

²⁴ Lásd a 20. jegyzetet.

²⁵ Főleg a harmincéves háborúban, lásd Chaunu: *i. m.* I. 57–58, a 17. században később kevésbé, uo. 66–67. A 16. század végétől kezdve az erdélyi országgyűlés részletesen megadja az alkalmazott katonák bérének összegét (lásd pl. EOE III. 440–445.).

²⁶ Újabban számtani módszerekkel határoztuk meg a hiányzó évekre vonatkozó, általunk *becsült* harmincadösszegeket és a kolozsvári szállítmányok *valószínű* számát. Lásd Pap–Goldner–Kása: *i. m.* 171–173.

²⁷ Az SZT I. 1037. szerint „nagyobb fajta puska”.

²⁸ 8. XIV. 18. (1599. május 12-i vámbejegyzés) Kh 112.

²⁹ 9. XXXV. 5a, 9, 21–22, 22–23, 24–25, 27. (1602. május 6., május 27., október 19. – három külön bejegyzés –, november 14.). Kh 124, 126, 131, 132, 1333.

³⁰ 13a. XVI. 42. (1613. augusztus 12.) Kh 195.

kívül³¹ „acélos” puskát hoznak,³² „apró puskát”³³ vagy pusztán csak „puskát”, ahogy ezt az árut említik a harmincadkönyvekben.³⁴ Külön szint képviselnek azok az 1630-ból való harmincadlások, amelyek Bécsből pisztoly behozatalát vámolják.³⁵ Bécsen kívül máshonnan is hoztak be „pulkak puskát”, így Eperjesről,³⁶ „Lengyelországból”,³⁷ Krakkóból.³⁸ Érdekes az 1635-ben Nagykárolyból behozott és megvámolt „6 öreg szakállas puska” megemlézése.³⁹ E fegyvert „puska” néven említik, de inkább kis kaliberű, könnyebb ágyúfajtának tűnik. Már szó volt róla, hogy bizonyos elbeszélő források világosan megkülönböztetik a „szakálos” (szakállas) ágyú, a tarack és a falkon használatát, például a Báthory Gábor fejedelem idejében megtámadott, illetve védelmezett Kolozsváron.⁴⁰

Annak ellenére, hogy a 16–17. század fordulóján Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben is egyre inkább elterjedtek a tűzfegyverek, ez idő tájt – és még sokáig – tovább használják a szűrő-vágó fegyvereket is.⁴¹ Ezt a kolozsvári harmincadvámnak alávetett hadiáru is szemlélteti. Ide tartoznak a szablya és kard behozatalának harmincadolására vonatkozó tételek. Mivel a szablya harmincadja kisebb összegű volt, mint a kardé, világos, hogy ez a különbség megvolt az európai piacon is⁴² (ezen pedig nem csodálkozhatunk, tekintve, hogy a kard előállítás és használhatósága ekkor elismerten költségesebb, illetve elterjedtebb volt, mint a szablyaé). Néhány vágófegyver esetén nem tüntetik fel az áru származását,⁴³ hoznak azonban kardot Eperjesről,⁴⁴ valószínűleg Törökországból,⁴⁵ a partiumi Szatmárnémetiből⁴⁶ és Nagykárolyból.⁴⁷ Szablya behozatalára Magyarországból van bejegyzés.⁴⁸ Arra gondolhatnánk, hogy a Partiumból szűrő-vágó fegyvert a Nagybánya vagy Szatmárnémeti környékén működő birto-

³¹ 15a. III. 66. (1619. június 6.) Kh 317.

³² 13a. XXIII. 24. (1614. április 23.: „7 Aczelos puskat”); 13a. XXIII. 26–28. (Ugyanaznap: „9 Aczelos puskat”). Kh 207, 208.

³³ 13b. IX. 11–12. (1615. március 27.: „4 apro zeru puskat”). Kh 224.

³⁴ 13a. XXIII. 33. (1614. július 20.: „1 puskat”). Kh 211.; 13b. IX. 13. (1615. március 27.: „4 puskat”). Kh 224.; 14a. I. 54. (1616. december 12.: „puska”). Kh 261.; 14a. XXV. 32–33. (1618. július 16.: „10 puska”). Kh 296.

³⁵ 18b. IV. 43–44. (1630. július 26.: „két pistolt”) Kh 376.; 18b. IV. 56. (1630. augusztus 26.: „3 Bokor pistolt”). Kh 381.; 18b. IV. 84. (1630. november 25.: „3 Par Pistolt, io felet”, „3 Par keoz pistolt”). Kh 390. Kiemeljük, a 18b. IV. 56-os lapon, a vételár tallérban való fizetését. Lásd még Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu Viena între 1599–1637 (pe baza registrelor tricesimale)*. ActaMN XVIII. 1981. 176.

³⁶ 19. VII. 81. (1633. június 2-án) Kh 437. Lásd még Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu orașele Slovaciei de astăzi (1599–1637)*. ActaMN XVI. 1979. 239, 241.

³⁷ 13b. IX. 10. (1615. március 17.) Kh 223. 14a. XXV. 38–39. (1618. július 25.) Kh 298. Lásd még Francisc Pap: *Schimbul de mărfuri între Cluj și Polonia în registrele vamale clujene (1599–1637)*. ActaMN XIV. 1977. 381, 388.

³⁸ 14a. XXV. 8. (1618. január 12.) Kh 284. Lásd még Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu Cracovia în registrele vamale din prima jumătate a sec. XVII*. ActaMN XIII. 1976. 359, 366–367.

³⁹ 20. I. 35. (1635. november 4.: „6 Eöregh szakalos puskatt”). Vö. 18. és 20. jegyz. Lásd még Francisc Pap: *Comerțul transilvănean al Clujului din prima jumătate a sec. XVII. în registrele vamale (II)*. ActaMN XII. 1975. 243.

⁴⁰ A magisztrátus jegyzőkönyvének ifj. Heltai Gáspár jegyző szerkesztette részletei (1611–1617). *Kolozsvári emlékirók...* 127–128. Lásd 18. jegyz. is.

⁴¹ Johann von Kalmár: *Die Waffen der Ungarn*. [Bp. é. n.] 6.

⁴² Néhány példával szemléltetjük a két áru harmincadvámja, illetve kereskedelmi ára között fennálló különbséget: 1617. február 11-én Bolgár János 30 denár vámot fizet Magyarországról 10 forint vételárral hozott két és fél köteg szablyájáért (14a. XXII. 8., Kh 264.). 1610. szeptember 25-én 4 köteg 9 forint ára kardért 36 denár harmincadvámot fizettek (12b. VII. 807., Kh 150.). 1622. július 10-én 1 köteg törökországi, 6 forint 50 denárért vásárolt kardért 19½ denár vámot állapítottak meg (15b. XVIII. 35., Kh 334.).

⁴³ 12b. VII. 799. (1610. július 20-i harmincadfizetés), Kh 148; 12b. VII. 807. (1610. szeptember 25., Kh 150.)

⁴⁴ 14a. XXV. 67. (1618. december 10., Kh 307.) Lásd még Pap: ActaMN XVI. 1979. 239.

⁴⁵ 15b. XVIII. 35. (1622. július 10., Kh 334.)

⁴⁶ 15b. XVIII. 6. (1622. február 3., Kh 321.) Lásd még Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu Satu-Mare în sec. XVI–XVII (pe baza registrelor clujene de tricesimă)*. = *Satu-Mare. Studii și comunicări*. IV. 1980. 163.

⁴⁷ 19. XI. fasc. 1, 9. (1634. július 5., Kh 464.) Lásd még Pap: ActaMN XII. 1975. 242.

⁴⁸ 14a. XXII. 8. (1617. február 11., Kh 264.) Lásd még Pap Ferenc: *Kolozsvár és a királyi Magyarország kereskedelmi kapcsolatai*. TSz XXXIII. 1991. 3–4. sz. 248.

kok kovácsműhelyei készítettek,⁴⁹ de szerintünk ez a feltevés nem állja meg a helyét, mert ez áru harmincadvámja – tehát vételára is – semmiben sem különbözik a külföldről hozott fegyverek vámjától, illetve árától, s ez arra mutat, hogy termelési áruk legalábbis hozzávetőlegesen azonos volt a külföldről hozott fegyverekével.

Külön kell megemlítenünk a Kolozsvárról kivitt kevés fegyver harmincadolását. A harmincadkönyvekben összesen két ilyen esetet jegyeznek fel, mindkettő kivitele túlmegy a tizenöt éves háború évein. Mindkét bejegyzés szabályára vonatkozik. Nagybányára⁵⁰ és „Lengyelországba”⁵¹ harmincadoltak ilyen árut. Minden valószínűség szerint ez utóbbi szállítmány értékesebb fegyvereket tartalmazott, mert „2 ezüstös szablyát” 60 forint értékben 1 forint 80 denár vámösszeggel illettek. Semmilyen utalás nincs a gyártás helyére, de az áru értékét tekintve azt feltételezzük, hogy a Török Birodalomban készíthették, hisz tudunk arról, hogy ott magas színvonalon művelték a szűrő-vágó fegyverek kovácsolását is.⁵² A délről, illetve délkeletről hozott és Közép-Európa irányába továbbvitt áru forgalma rendszeres volt. A kolozsvári kereskedők egy része megtalálta ennek az árufajtának a vásárlókörét Bécsben is, más közép-európai piacokon is,⁵³ ahonnan az árut tovább vitték Nyugat-Európába.⁵⁴

Igen változatosak a fegyverekellékek és hadi felszerelések szállítására vonatkozó kolozsvári vámbejegyzések. Ide tartoznak a tűz-, illetve szűrő-vágó fegyverek kellékei (lőporszaru, ún. „palack” vagy más esetekben „lóding”, vas- és rézvesszők, „puskába való ércek” és „töltés”, „hüvely”), a hadi felszerelés és vértet (sisak, fegyverderék, páncéling), valamint a mértékét és értékét tekintve sem elhanyagolható, szablyákhoz és kardokhoz való vas vagy lemez. A leggyakrabban a puskapalackkal találkozunk, ezt sokszor csak palacknak említik. Kb. harminc ilyen vámbejegyzéssel van dolgunk, ez azt jelenti, hogy vagy csak ilyen áru jelenik meg, vagy pedig más áruval együtt vámolják. Ezek közül a legkorábbi bejegyzés is meghaladja a tizenöt éves háború idejét. Az 1612 és 1636 között megjelenő „palackra” vonatkozó bejegyzések⁵⁵ vámösszege 35 forint 13 denár, ami kb. 1051 forint 75 denár + 38,00 tallér kereskedelmi árnak felel meg.⁵⁶ Mivel a puskapalack előállítására nem újult meg a tizenöt éves háború utáni két évtizedben,⁵⁷ semmi okunk feltételezni azt, hogy – bár a kolozsvári piacra behozott palackot a tizenöt éves háború utáni években jegyzik – az esetleges minőségi, alaki, méretkülönbségek elle-

⁴⁹ D. Prodan: *i. m.* II. Buc. 1968. 235. (Nagybánya) 513. (fémvásárlás a szatmárnémeti uradalom kovácsműhelye számára).

⁵⁰ 12b. VII. 775. (1610. március 23., Kh 140.)

⁵¹ 13a. XXIII. 29. (1614. május 28., Kh 209.) Lásd még Pap: *ActaMN XIV.* 1977. 391.

⁵² Kalmár: *i. m.* 7–9.

⁵³ Lásd a 3. jegyz. idézett munkánkat, 153–154.

⁵⁴ Gecsényi Lajos: „Török áruk” és „görög kereskedők” a 16–17. századi királyi Magyarországon. = *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv.* Bp. 1998. 187, 192–193.

⁵⁵ 13a. VI. 17., Kh 169.; 13a. XVI. 45., Kh 197.; 13a. XXIII. 13., Kh 202.; 13a. XXIII. 30., Kh 210.; 13a. XXIII. 42., Kh 216.; 14a. I. 8., Kh 245.; 14a. I. 20., Kh 251.; 14a. XXII. 19., Kh 271.; 14a. XXII. 24., Kh 273.; 14a. XXV. 47., Kh 303.; 15b. XVIII. 19., Kh 327.; 15b. 20., Kh 327.; 15b. XVIII. 28., Kh 331.; 15b. XVIII. 33., Kh 333.; 15b. XVIII. 45., Kh 338.; 15b. XVIII. 46., Kh 338.; 15b. XVIII. 47., Kh 338.; 15b. XVIII. 55., Kh 341.; 19. VII. 41., Kh 416.; 19. VII. 59., Kh 425.; 19. VII. 70., Kh 431.; 19. VII. 108., Kh 455.; 19. XI. fasc. 1., 26., Kh 474.; 20. I. 11., Kh 491.; 20. VI. 20., Kh 527.; 20. VI. 27., Kh 531.

⁵⁶ A forintban megjelölt vételár összegéhez hozzáadtuk a harmincas években feltüntetett tallérár összegét. E termékcsoportban a legmagasabb harmincadvámot és a megfelelő vételarat számítottuk ki, 24 esetből 9-ben. A „palack” vámértékét sokszor a más tárgyakéval együtt adják meg (sok a rövidáru, de előfordul textiláru, prém, könyv stb. is). Ebből az összértékből természetesen nem tudtuk kivonni, elkülöníteni a „puskapalackért” vagy „palackért” fizetett vámot. Vö. 17. jegyz.: a végeredmény természetesen a legkülönbözőbb, a tételek tartalmától függően.

⁵⁷ Ezt látjuk bizonyítva azokon a „puskapalackokon”, azaz lőporszarukon, amelyek a millenniumi nagy kiállításon szerepeltek. Lásd Szendrei: *i. m.* 363. (a 2634., 2636., 2637. sz. kiállítási tárgyak), 440. (a 2894. sz. kiállítási tárgy), 463. (a 2967. sz. kiállítási tárgy) stb. A kiállítási tárgyakon látható különbségek a különféle műhelyeknek, más-más mester munkájának, a megbízó jobb-rosszabb anyagi helyzetének tudhatók be, nem pedig valamilyen, a használat általi vagy műszaki elgondolások szülte jobb megoldásnak.

nére (ezt a vámbejegyzések nem árulják el) holmi lényeges újítást tartalmazott volna a korábbi, a tizenöt éves háború idején használatos típushoz viszonyítva. Az egyetlen számottevő különbség itt is a behozatali hely. A „puskapolackot” (lőporszarut) 15 szállítmány esetében Bécsből,⁵⁸ 3 szállítmány esetében „Lengyelországból”,⁵⁹ ugyancsak 3 esetben Jaroslawból,⁶⁰ 2 szállítmány esetében Eperjessről,⁶¹ 2 szállítmány esetében Krakóból,⁶² egy-egy szállítmány esetében Nagy károlyból,⁶³ Újhelyről,⁶⁴ Magyarországról,⁶⁵ míg 6 szállítmány esetében meg nem határozott helyről⁶⁶ hozták be, illetve vitték ki. Ezt az árut sem biztosította tehát a belföldi termelés, hiszen sem a Részek, sem pedig a Szilágyság, sem Kolozsvár környékének a falusi termelése nem rendelkezett a vasból vagy vasból és fából készült termékhez szükséges felszereléssel, főleg olyannal nem, amelynek termékei a külföldön helytálltak volna. Valószínű, hogy a fenti városi piacok osztrák, cseh vagy lengyel, esetleg nürnbergi vagy augsburgi műhelyek termékeit szolgáltatták a kolozsvári kereskedőknek.⁶⁷

Ugyanez a megállapítás érvényes a szablya- és kardvasra, -lemeze is. 1599 és 1635 között huszonhárom esetben találunk szablyavas, három esetben kardvas (lemez) harmincadolására vonatkozó vámbejegyzést. Közülük négy szállítmány vonatkozik a tizenöt éves háború éveire, éspedig három 1599-re (kettő kardlemezre, egy pedig szablyavasra⁶⁸), egy esetben pedig 1602-ben jegyezték fel a harmincadhivatalban (kardvasszállítást⁶⁹). Ezután a kolozsvári kereskedők csak szablyavasat hoznak be: egy-egy szállítmányt 1610-ben,⁷⁰ 1613-ban,⁷¹ 1614-ben,⁷² 1616-ban,⁷³ 1617-ben,⁷⁴ 1618-ban,⁷⁵ kettőt 1619-ben,⁷⁶ egyet 1622-ben,⁷⁷

⁵⁸ 13a. VI. 17. (1612. április 13.), 13a. XVI. 45. (1613. november 20.), 13a. XXIII. 42. (1614. november 1.), 14a. I. 8. (1616. március 19.), 14a. I. 20. (1616. június 9.), 14a. XXII. 19. (1617. május 18.), 14a. XXII. 24. (ugyancsak 1617. május 18.), 14a. XXV. 47. (1618. november 8.), 15b. XVIII. 55. (1623. január 8.), 19. VII. 59. (1632. december 24.), 19. VII. 70. (1633. március 26.), 19. VII. 108. (1633. december 3.), 19. XI. fasc. 1. 26. (1634. október 8.), 20. I. 11. (1635. július 4.), 20. VI. 27. (1636. november 11.)

⁵⁹ 13a. XXIII. 13. (1614. február 29.), 13a. XXIII. 30. (1614. június 17.), 15b. XVIII. 46. (1622. szeptember 21.).
⁶⁰ 15b. XVIII. 45. (1622. szeptember 21.), 15b. XVIII. 47. (1622. szeptember 21. – más szállítmányban), 20. VI. 20. (1636. szeptember 9.)

⁶¹ 19. VII. 41. (1632. szeptember 2.), 19. VII. 91. (árúkvitelben 1633. július 27-én)

⁶² 20. I. 7. (1635. június 13.), 20. VI. 5. (1636. május 26.)

⁶³ 19. VII. 52. (1632. november 5.)

⁶⁴ 20. I. 11. (1635. július 5.)

⁶⁵ 18b. IV. 22. (1630. május 26.)

⁶⁶ 15b. XVIII. 19, 20, 28, 33, 38. (1622. április 14-én három szállítmányban, május 24., június 17., augusztus 10.)

⁶⁷ Nem tudjuk, hol gyártották a lőporszarut („palackot” vagy „lődingot”), de számos adat létezik német, osztrák, cseh, lengyel műhelyekben készült vastárgyakra. Lásd Josef Janáček: *Prag und Nürnberg im 16. Jahrhundert (1489–1618)*. = *Der Aussenhandel Ostmitteleuropas 1450–1650*. Hrsg. Ingomar Bog. Köln–Wien 1971. 214. (a Nürnberg és Prága között lefolyt kereskedelemről); Benedykt Zientara: *Eisenproduktion und Eisenhandel in Polen im 16. und 17. Jahrhundert*. = Uo. 279–283. (a lengyelországi vastermelésre, ennek magyar és svéd vetélytársaira vonatkozólag); Othmar Pickl: *Der Handel Wiens und Wiener Neustadts mit Böhmen, Mähren, Schlesien und Ungarn in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. = Uo. 324, 328, 331. (a stájerországi vastermelésről). Lásd még Gecsényi Lajos: *Bécs és Magyarország kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16–17. század fordulóján*. Századok 1993. 3–4. sz. 470. és passim (a Bécs és Magyarországot összekötő folyami utakról).

⁶⁸ 8. XIV. 5. (1599. február 16., Kh 106.); 8. XIV. 6. (1599. február 18., Kh 107.) (kardvas); 8. XIV. 39. (1599. november 11., Kh 120.) (szablyavas)

⁶⁹ 9. XXXV. 4. (1602. július 2., Kh 123.)

⁷⁰ 12b. VII. 786. (1610. május 26., Kh 143.)

⁷¹ 13a. XVI. 13. (1613. február 16., Kh 184.)

⁷² 13a. XXIII. 33. (1614. július 20., Kh 211.)

⁷³ 14a. I. 4. (1616. február 11., Kh 242.)

⁷⁴ 14a. XXII. 11. (1617. február 23., Kh 266.)

⁷⁵ 14a. XXV. 45. (1618. október 27., Kh 302.)

⁷⁶ 15a. III. 55. (1619. február 28., Kh 311.); 15a. III. 61. (1619. április 25., Kh 314.)

⁷⁷ 15b. XVIII. 33. (1622. június 18., Kh 333.)

ötöt 1630-ban,⁷⁸ hármat 1632-ben,⁷⁹ hármat 1633-ban,⁸⁰ egyet 1634-ben⁸¹ és végül kettőt 1635-ben.⁸² A harmincadvám összege 20 forint 13½ denár. A kardvas esetében nem jegyzik fel a vásárlás helyét, míg a szablyavasnál 9 szállítmányt Magyarországról hoznak, hetet Nagykárolyból, négyet Eperjesről, kettőt Bécsből, egyet-egyet pedig Debrecenből, Nagybányáról, illetve meg nem határozott helyről. Lengyelországban nem vásárolnak Kolozsvárra behozott szablyavasat. A bécsi és eperjesi szállítmányok kivételével rövid távú szállítással van dolgunk, s ez újra azt juttatja eszünkbe, hogy a kolozsvári kereskedők zöme inkább volt a kifizető, kevesebb anyagi ráfordítást igénylő s persze kisebb veszéllyel járó kereskedelmi utak híve, azzal a feltétellel, hogy a behozott áru jó minőségű, kelendő legyen. Ehhez minden bizonnyal megvolt a vásárlóközönségük is. Úgy tűnik azonban, hogy a szablyavas árhullámzásában közrejátszik a 17. század első felének árdragulása. A század második évtizedében a szablyavas kereskedelmi ára, függetlenül a behozatal helyétől, 4 és 5 forint között váltakozik (egy köteg szablyavasért), 1630 után ugyancsak függetlenül a behozatali helytől a legolcsóbb kereskedelmi ár 6 forint, a legdrágább 9 forint. A vámkönyvek nem minősítik a behozott vasat, de észre kell vennünk azt, hogy az igényes vásáru, a fegyverlemez magasabb kereskedelmi árat ért el a harmincéves háború éveiben. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a tizenöt éves háború idején a kolozsvári harmincadkönyvek leginkább a kardvas megvámolását említik, e nehezebb, kétélű vaslemezét, amellyel később behozatali cikként már nem találkozunk.

A tűzfegyverek más kellékeinek behozott és megvámolt szállítmányszáma valóban kevés. Négy esetben hoztak rézvezzőt Bécsből,⁸³ egyben pedig a lengyelországi Jaroslwból.⁸⁴ Ezeknek a harmincadvámja 7 forint 21½ denár,⁸⁵ kereskedelmi áruk 208 forint. Egy esetben taksálnak vasvezzőszállítmányt 36 denárra, ez az összeg 12 forint kereskedelmi árnak felel meg.⁸⁶ A Magyarországról,⁸⁷ Morvaországból⁸⁸ hozott és meghatározatlan eredetű „puskába való érc”,⁸⁹ az Eperjesről hozott „töltéssel” együtt⁹⁰ 2 forint 35½ denár harmincadvámot értek, kereskedelmi áruk 53 forint volt. Ehhez hozzáadhatjuk a „szablyatarsoly” behozatalát négy alkalommal „Lengyelországból”,⁹¹ 1 forint 45½ denár vámértékben, tehát 36 forint kereskedelmi áron. Öt olyan esetet is feljegyeztek a harmincadosok, amikor „hüvelyt” (valószínűleg szűrő-vágó fegyverhez szükséges tartót, tokot) vittek ki a kolozsvári kereskedők viszonylag közeli célpontra: egyet Magyarországra,⁹² egyet-egyet Nagyváradra, Nagybányára, Nagyká-

⁷⁸ 18b. IV. 9. (1630. március 11., Kh 356.); 18b. IV. 11. (1630. április 1., Kh 357.); 18b. IV. 21. (1630. május 23., Kh 364.); 18b. IV. 40. (1630. július 18., Kh 374.); 18b., IV. 56. (1630. augusztus 29., Kh 382.)

⁷⁹ 19. VII. 21. (1632. május 31-én két szállítmány, Kh 405.); 19. VII. 22. (1632. június 11., Kh 406.)

⁸⁰ 19. VII. 79. (1633. május 16., Kh 407.); 19. VII. 80. (1633. május 17., Kh 436.), 19. VII. 106. (1633. november 5., Kh 453.)

⁸¹ 19. XI. 6. (1634. január 11., Kh 457.)

⁸² 20. II. 15. (1635. április 19., Kh 485.); 20. I. 11. (1635. július 5., Kh 491.)

⁸³ 13a. VI. 17. (1612. április 13., Kh 169.); 14a. I. 8–9. (1616. március 19., Kh 245.); 14a. XXII. 24. (1617. május 18., Kh 273.); 19. VII. 59. (1632. december 24., Kh 425.)

⁸⁴ 20. I. 22. (1635. szeptember 15., Kh 499.)

⁸⁵ Majdnem mindezen esetben a harmincadvám összege, amelyet megadnak, s a vételárat magam számítottam ki, és összeadtam azokkal a bejegyzésekkel, ahol szerepel a vételár, meghaladja a rézvezzők valós értékét, mivel az értéket belefoglalják több árufajta együttesen jelölt harmincadvámértékébe.

⁸⁶ 8. XIV. 40. (1599. november 11., Kh 120.)

⁸⁷ 14a. XXII. 29. (1617. július 18., Kh 275.)

⁸⁸ 20. II. 6. (1635. január 24., Kh 480.)

⁸⁹ 9. XXXV. 14. (1602. július 27., Kh 128.)

⁹⁰ 19. XI. fasc. 1. 18. (1634. augusztus 25., Kh 469.)

⁹¹ 18b. IV. 59–60. (1630. szeptember 4., Kh 384.); 18b. IV. 60. (ugyanaznap, más szállítmány, Kh 384.); 19. VII. 82. (1633. június 3., Kh 437.); 20. I. 22. (1635. szeptember 15., Kh 499.)

⁹² 12b. VIII. 1. (1611. február 12., Kh 154.)

rolyba⁹³ és egyet meghatározatlan helyre.⁹⁴ Az árubehozatal esetében Bécsből, „Lengyelországból”, tehát távolabbról is hoznak be Kolozsvárra hadiárut, a kivitel viszont e cikkek esetében a közelebb fekvő célpontokra történik, kifizetődőbb szállítással.

A katonai felszerelést csakis behozzák a város piacára. Találkozunk sisak, fegyverderék és páncéling behozatalának harmincadolásával. A legdrágább ezek közt természetesen a páncéling, amelyet (különben az egyetlen ilyen cikk behozatala) Bécsben 50 forintért vettek, és Kolozsváron 1,50 forintra taksálták.⁹⁵ A Magyarországról behozott sisakok 3 forint 50 denárba kerültek, és 0,10½ forint harmincadvámot értek.⁹⁶ Több olyan eset fordul elő, amikor fegyverderéket és sisakot más árucikkkel együtt hoznak be és vámolnak. Ez esetekben nem tudjuk megadni a hadi felszerelés (öltözet) külön vámösszegét, mert ilyenkor az egész árucikkcsoportot egy összegben taksálták. Az 1617-ben Magyarországról hozott sisakszállítmányon kívül a többi három szállítmányt, amelyből az utolsóban⁹⁷ a sisakot és a fegyverderéket (mellvértet) együtt harmincadolták más árucikkkel, 1599-ben és 1602-ben hozták be. Mindenesetre a 1602-es alkalommal azt tapasztaljuk, hogy – valószínűleg éppen a kolozsvári polgároknak – alkalmasint a tizenöt éves háború szükségleteit igyekeznek kielégíteni a kereskedők. E bejegyzések azért is érdekesek, mert a Kassáról behozott mellvérték és sisakok vámmentesek. A vámkönyv – „melynek harmincadgyát az levél tartása szerént megengedtük”⁹⁸ – szövege arra enged következtetni, e katonai felszerelést maga a fejedelem vagy az ő köréhez tartozó nemesek kérték, vették igénybe, és minden valószínűség szerint az erdélyi hadaknak szánták. Ha ez így van – és ennek nagy a valószínűsége –, akkor e bejegyzés beszédesen bizonyítja a pillanat hadi szükségleteiről való fejedelmi (vagy főnemesi) gondoskodást.

Ami viszont a puszkaporellátást, ennek a cikknek a harmincadolását illeti (a puszkapor a legtöbb esetben azonos a löporral), ez behozatali áru volt, nagyon kevés kiviteli céllal harmincadolt löporfeljegyzéssel találkozunk. Ez esetekben a szövegösszefüggés arra enged következtetni, hogy ez az árucikk – legalábbis a nagy többsége – Kolozsvár város védelmének a célját szolgálta támadások vagy ostromállapot esetére. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy a magisztrátus üléseinek jegyzőkönyvei, a tanúkihallgatások, a naplók és a krónikák egybehangzóan szólnak arról a mindennapos városi igényről, hogy biztosítsák a puszkaporellátást, s ez jóformán a 17. század egész első felében azt jelentette, hogy a puszkaporanyag a városvezetőség kezében legyen, s ez rendelkezék felette teljes egészében és kizárólagos módon. Vannak közvetett levéltári adatok, amelyek ágyúhasználatra vonatkoznak, a század első évtizedében a Székely Mózes-féle támadásra,⁹⁹ s éppúgy a későbbi időkre is¹⁰⁰ utalnak. Márpedig az ügyúhoz lőpor kellett. Ezenkívül közvetlen levéltári adatok szólnak arról, hogy a magisztrátus, a városvezetőség lőport tartalékkolt.¹⁰¹ Összevetve az elbeszélő források löporra vonatkozó adatait a harmincadhivatalnál megvámolt, behozott mennyiségekkel, azt látjuk, hogy

⁹³ 12b. VIII. 12. (1611. április 27. Váradra, Kh 158.); 13a. VI. 38. (1612. november 7. Nagybányára, Kh 178.); 19. VII. 18. (1632. május 17. Nagykárolyba, Kh 404.)

⁹⁴ 13b. IX. 19. (1615. június 14., Kh 227.)

⁹⁵ 8. XIV. 12. (1599. április 16., Kh 109.)

⁹⁶ 14a. XXII. 28. (1617. július 18., Kh 274.)

⁹⁷ 9. XXXV. 25. (1602. október 19., Kh 132.)

⁹⁸ 8. XIV. 11. (1599. április 7-én és 16-án, mindkétsszer kassai behozatal; Kh 109.)

⁹⁹ *Kolozsvári emlékirók...* 105, 109.

¹⁰⁰ *Uo.* 127–128. (1611-ben, Báthory Gábor uralkodása alatt.)

¹⁰¹ Segesvári Bálint említi, hogy 1627-ben villámcsapás érte a szabók bástyájában elraktározott 12 tonna löport; lásd *uo.* 156. Bethlen Gábor fejedelem halála után 1630-ban, a trónviszály idején elpusztultak a Kolozsvár város végében lévő löpormalmok; lásd *uo.* 159–160. Ugyanazon évben az újonnan fejedelmi székbe került I. Rákóczi György a városnak kártérítésképpen 25 tonna, Váradról hozott löport adományozott, azzal az utasítással, hogy a városvezetőség gondoskodjék ideszállításáról.

ezek egyáltalán nem voltak lebecsülendők. A legkisebb megvámolt lőporszállítmány kb. 1/8 mázsa,¹⁰² míg a legnagyobb egy mázsa¹⁰³ vagy még annál is több.¹⁰⁴

Honnan került lőpor Kolozsvárra? A legtöbb, nyolc esetben „Lengyelországból”.¹⁰⁵ A második helyen Eperjes városa áll, ahonnan hat esetben hoztak puskaport,¹⁰⁶ következnek a meghatározatlan helyek, négy ilyen szállítmánnyal,¹⁰⁷ ezek közül kettőt 1602-ben vámoltak. Magyarország három behozatal esetében szerepel,¹⁰⁸ Bécs két esetben,¹⁰⁹ míg Törökország (?) és Kassa (?) egy-egy esetben.¹¹⁰ A meghatározatlan helyről 1602-ben behozott puskaport, lehet, Lengyelországból hozták, mivel Szebeni György kereskedő 1602. július 26-án megvámolt szállítmányában, ahol a puskaport szerepel, többek között „lengyel vásznot” is megvámoltak. Lengyel vásznot lehetett hozni máshonnan is, nemcsak Lengyelországból, de mégis rögzítenünk kell ezt a – mégoly halvány – utalást arra, hogy a kereskedő (akinek áruja a meghatározatlan helyekről történő behozatal szállítmányai között szerepel) esetleg ezt az egész szállítmányt Lengyelországból hozta. Bethlen Gábor idejében Kassán és Váradon is gyártottak puskaport,¹¹¹ s akkor mindkét város Bethlen uralma alatt volt. A kassai behozatalra vonatkozó bejegyzés 1614-ben íródott, tehát Bethlen fejedelemségének elején.¹¹²

Három vámbejegyzés vonatkozik a Kolozsvárról kivitt lőporszállítmányokra. Ezek közül az első 1599-es keletű, és „Szilágy” irányába kivitt lőporra vonatkozik.¹¹³ A másik kettő a 17. század negyedik évtizedéből származik, és azt rögzíti, hogy Magyarországra vittek puskaport.¹¹⁴ Össze kell hasonlítanunk az ez utóbbiakért fizetett harmincadvámot egy csupán két évvel korábban behozott lőporszállítmánnyal. 1630-ban 25 denárt vettek a kolozsvári vámhivatalban Eperjesről hozott fél mázsa puskaaporért,¹¹⁵ míg csupán két év múlva ennek az összegnek pontosan a felével fizetett többet a kereskedő a vámhivatalnak Magyarországra vitt lőporért.¹¹⁶ Ez esetben sem állíthatjuk biztosan – mint a harmincas évekre vonatkozó többi esetben sem –, hogy a vámdíjban azonos minőségű árunak a megnövekedett árát láthatjuk-e, vagy pedig minőségi különbség áll-e fenn a két áru között. (Netán szubjektíven bírálhattak el a vámosok egyes

¹⁰² Vételára 4 forint. 12b. VII. 807. (1610. szeptember 13., Kh 150.; ugyanannyi 1612-ben, Kh 181.)

¹⁰³ A vámbejegyzés az ár feltüntetése nélkül csak a mennyiséget örökíti meg. Pl. 9. XXXV. 13. (1602. július 26., Kh 128.); 9. XXXV. 20. (1602. július 31., Kh 130.); 13a. XXIII. 6. (1613. december 24., Kh 199.) Ez utóbbi esetben figyelemre méltó, hogy a harmincad kétszerese az előzőeknek. Más minőség vagy árdragulás?

¹⁰⁴ 13a. XVI. 3. (1612. december 14.: „3 masa puskaapor” 90 denár vámértékben, Kh 179.)

¹⁰⁵ 12b. VIII. 18. (1611. augusztus 1. és augusztus 9., Kh 161.); 13a. VI. 27. (1612. május 26., Kh 173.); 13a. VI. 30. (1612. augusztus 1., Kh 175.); 13a. XVI. 5. (1612. december 19., Kh 180.); 13a. XVI. 6. (1612. december 21., Kh 181.); 13a. XXIII. 6. (1613. december 24-én két szállítmány, Kh 199.) Lásd még Pap: ActaMN XIV. 1977. 381., VI. táblázat.

¹⁰⁶ 13a. XVI. 3. (1612. december 14-én 2 szállítmány, Kh 179.); 14a. XXII. 32. (1617. augusztus 25., Kh 277.); 18b. IV. 11. (1630. április 1., Kh 357.); 18b. IV. 13. (1630. április 23., Kh 359.); 19. XI. fasc. 1. 18. (1634. augusztus 25., Kh 469.) Lásd még Pap: ActaMN XVI. 1979. 239.

¹⁰⁷ 9. XXXV. 13. (1602. július 26., Kh 128.); 9. XXXV. 20. (1602. július 31., Kh 130.); 12b. VII. 807. (1610. szeptember 13., Kh 150.); 13a. XXIII. 33. (1614. július 20., Kh 211.)

¹⁰⁸ 13a. VI. 30. (1612. július 4. és augusztus 1., Kh 175.); 14a. XXII. 28. (1617. július 18., Kh 274.). Lásd még Pap: TSz XXXIII. 1991. 3–4. sz. 248.

¹⁰⁹ 13a. XVI. 10. (1613. január 10., Kh 183.); 18b. IV. 66. (1630. szeptember 18., Kh 387.)

¹¹⁰ 13a. VI. 37. (1612. november 5-én Törökországból (?), Kh 178.); 13a. XXIII. 11. (1614. január 31-én Kassáról (?), Kh 202.) Lásd még Pap: ActaMN XVI. 1979. 244–245.

¹¹¹ Imreh István: *A fejedelmi gazdálkodás Bethlen Gábor idejében* (Erdélyi Tudományos Füzetek 211). Kvár 1992. 19.

¹¹² Lásd a 111. jegyz.

¹¹³ 8. XIV. 13. (1599. április 16., Kh 110.) Lásd még Francisc Pap: *Comerțul Clujului cu Sălajul în sec. XVI–XVII în documentele oficiului tricesimal clujean*. ActaMN IX. 1972. 551.

¹¹⁴ 19. VII. 51. (1632. október 21., Kh 421.); 19. VII. 54. (1632. november 24., Kh 423.)

¹¹⁵ 18b. IV. 11. (1630. április 1., Kh 357.)

¹¹⁶ 19. VII. 51. (1632. október 21., Kh 421.) Lásd még Pap: TSz XXXIII. 1991. 3–4. sz. 247.

eseteket – ismeretség vagy más szempontok alapján? Vagy pedig a behozatal és a kivitel között állapítottak meg ezúttal harmincadkülönbséget?) Hajlunk arra, hogy az azonos elnevezés mögött minőségi különbséget feltételezzünk, mert a lőporszállítás más eseteiben ez idő tájt változatlan a harmincadösszeg, illetve az áru kereskedelmi ára. Vannak áruajták, amelyeknél éppen a harmincas években árdrágulást tudtunk megállapítani,¹¹⁷ de a lőpor esetében nem következethetünk biztosan ilyesmire a kolozsvári harmincadkönyvek adataiból. A lőporszállítványok eléggé kiegyensúlyozott vámösszegben és kereskedelmi árban jelennek meg, s ez nem teszi óhatatlanul szükségessé azt a következtetést, hogy e téren is árdrágulás lépett volna fel a harmincas években, azt sem, hogy a háborús körülmények (a harmincéves háború) a lőpor vásárlásában is árdrágulást kényszerítettek volna ki. Így aztán pontosító adatok hiányában csak arra következtethetünk, hogy a Kolozsváron taksált lőpormennyiséggel a magisztrátus a város védelmi szükségleteit kívánta folyamatosan kielégíteni. Vásárlónak tehát a városvezetőséget és nem a magánkereskedőt vagy iparost, avagy talán a földbirtokos megbízottját tartjuk.

*

Már többször említettük a kolozsvári harmincadkönyvek ama hiányosságát vagy pontosabban jellegzetességét, hogy igen csínján bánnak a minőségre vonatkozó jelzőkkel. Más áruajtáknál alkalomadtán találunk az áru minőségére vonatkozó megjegyzéseket (így például a posztófajtáknál,¹¹⁸ az igásállat¹¹⁹ vagy a lovak esetében, a gyarmatárúnál, a festéknél és a színezőanyagoknál stb.), főleg olyankor, amikor a harmincadosok látszólag mindenben azonos árucikknél a szokottól eltérő vámösszegeket kell megindokoljanak, természetesen főként akkor, ha eme összegek nagyobbak a szokottaknál. A hadicikkek esetében a minőségi utalások általában (ritka kivételekkel) hiányoznak. Jelen vannak viszont a szállítási eredetre vagy a célpontokra (természetesen, kivéve azon eseteket, amikor erre nem következethetünk) vonatkozó adatok, a vételár megjelölése és más olyan részletek, amelyek a kolozsvári harmincadkönyveket egyedülálló levéltári forrássá avatják egész Közép-Európában. Az itt található adatokhoz fogható nem lelünk sem a 15. századra vonatkozó kassai számtáskönyvekben, sem a hasonló jellegű osztrák jegyzékekben, sem a királyi Magyarország vámadatai között. Vitathatatlan tény, hogy a hadicikkeket is tartalmazó levéltári forrás egyedülállóan érdekes. Lehetővé teszi azt, hogy megállapítsuk: a kézműves céhek mellett a kereskedőréteg önálló életet élt a középkori–kora újkori „kincses” Kolozsváron, ebben az európai városban. A kolozsvári harmincadkönyvek alapján leszögezhető, hogy e városnak mint az átmenő kereskedelem tipikus kelet-közép-európai városának a kor szakaszos jellegű európai kereskedelmében is megvolt a maga – talán már régóta létező – közvetítő szerepe.

Nem tértünk ki ezúttal a hadtörténettel kapcsolatos más árucikkek forgalmára. Így nem tárgyaltuk az acél, a vas, a réz, az ón harmincadolását, valamint számos olyan kézművestermék megvámolását sem, amelynek közvetlen vagy közvetett kapcsolata volt a hadviseléssel, sőt esetenként a

¹¹⁷ Lásd Kh 74–77.

¹¹⁸ Pap Ferenc: *A posztókereskedelem a kolozsvári vámnaplókban (1599–1637)*. = *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár 1996. 451–452.

¹¹⁹ 1635. augusztus 12-én „hizlalt ökröket” hajtanak ki. Lásd Kh 494. Lásd még Pap Ferenc: *A kolozsváriak marhakereskedése a XVI. század végén és a XVII. század első felében*. = *Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár 1999. 453. 24. jegyz.

Rövidítések: – ActaMN = Acta Musei Napocensis. Cluj (Cluj-Napoca). – ActaMP = Acta Musei Porolissensis. Zaláu. – AIAC = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. (Cluj-Napoca) – EOE = Erdélyi Országgyűlési Emlékek I–XIX. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1875–1896. – Kh = Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637). Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Buk.–Kvár [2000.] – SZT = Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Eddig megjelent kötetei: I–XI. Buk.–Bp. 1975–2002. – TSz = történeti Szemle. Bp.

művészettel is. Így nem beszéltünk/írtunk a gyeplő, a nyereg, a heveder, az istráng, a kapca, a tarisznya, a csizma, a kés, a vasközegek számos terméke, a bőrfeldolgozás esetleg katonai célokat szolgáló termékeinek a harmincadolásáról. A harmincadkönyvek ugyanis nem tartalmaznak közvetlen utalást a behozott-kivitt tárgyak funkcionalitására. Mégis az ismertetett levéltári adatok-tények így is éreztetik azt, hogy Erdély civitas primariája a 16. század végén és a 17. század első felében sem veszítette el korábbi jelentőségét. Közép- és alkalmasint nyugat-európai levéltárak vonatkozó anyaga további felvilágosításokat nyújthat Kolozsvárral kapcsolatban is. A külföldi kereskedőtársakkal való kapcsolat, annak a tanulmányozása, hogyan tükröződött a korabeli kereskedelemben a város – és a földrajzi-politikai környezet – időnként változó kereslete és az ennek megfelelő kínálat, hogyan viszonyult koronként és helyenként a központi hatalom a kereskedőtársadalomhoz, valamint még sok más szempont elengedhetetlenül szükségessé teszi a számos levéltári forráshoz forduló bel- és külföldi további sokrétű szakkutatást.